

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-39>

УДК 330.111.4:330.16

ЕВОЛЮЦІЙНИЙ ШЛЯХ ЗМІНИ РОЛІ ЛЮДИНИ В РОЗВИТКУ СУСПІЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА

THE EVOLUTIONARY WAY OF CHANGING THE HUMANS ROLE IN THE DEVELOPMENT OF PUBLIC PRODUCTION

Паустовська Тамара Іванівна

кандидат економічних наук, доцент,
Криворізький національний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7130-7163>

Бондарчук Ольга Михайлівна

кандидат технічних наук, доцент,
Криворізький національний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9366-2019>

Paustovska Tamara, Bondarchuk Olga
Kryvyi Rih National University

У статті досліджено зміни в характері і в розвитку праці, як ключового фактору виробництва. Визначено основні підходи в економічній теорії щодо значення праці в розвитку суспільного виробництва. Показано погляди економічних шкіл та напрямків від класичного періоду до сучасності з питання ролі людини та її праці у формуванні і подальшому розвитку ринкової економіки. Обґрунтовано вплив глобальних перетворень на нові стандарти розвитку людської цивілізації та трансформацію суспільного виробництва. Сформовано причини, що змушують більш глибоко і детально розглядати трудову сферу, але не ізольовано від інших суспільних систем, а в сукупності із взаємовизначеними процесами. Продемонстровано важливість з'єднання і координації всіх виробничих факторів (власне праця, предмети праці і засоби праці) в єдину систему. Запропоновано умови, за яких можна забезпечити швидкий розвиток людського інтелекту та його зворотний вплив на розвиток економіки і суспільства.

Ключові слова: людина, людський капітал, праця, суспільне виробництво, еволюція, фактори виробництва, інтелект.

The article examines changes in the nature and development of labor as a key factor of production. The evolution of labor has been followed, which continued just as the evolution of human society. The main approaches in economic theory regarding the importance of labor in the development of social production are defined. The views of economic schools and directions from the classical period to the present are shown on the issue of the role of man and his work in the formation and further development of the market economy. The influence of global transformations on the new standards of development of human civilization and the transformation of social production is substantiated. The importance of the fact that an increasing number of people on the planet are involved in the labor sphere is shown, their dependence on the opportunity to carry out labor activity is growing. The formed labor process in the scientific sense is an expedient human activity aimed at turning natural resources into finished products designed to meet the needs of people. Reasons have been formed that make it necessary to consider the labor sphere more deeply and in detail, but not in isolation from other social systems, but in aggregate and mutually determined processes. The importance of connecting and coordinating all production factors (actual labor, objects of labor and means of labor) into a single system is demonstrated. The phenomenon is comprehended that everything in a person's life changes, develops, therefore his role and place in economic theory is not something given once and for all, especially today, because the category «human capital» has arisen and has been working for quite a long time. The reflection of the new position of a person in the process of production and social life is shown, when an economic person (homo economicus) develops into a creative person (homo creator). The features of human development in the world and domestic economic practice and theory are considered. The ways of increasing human capital are shown from two positions as the main asset of national wealth, as well as the main driving force of socio-economic progress. The conditions under which it is possible to ensure the rapid development of human intelligence and the reverse impact on the development of the economy and society are proposed.

Keywords: human, human capital, labor, social production, evolution, factors of production, intellect.

Постановка проблеми. Світ, до якого ми належимо, з кожним днем стає все більш різноманітним. Ця різноманітність стосується всіх сторін життя суспільства. Перетворенням піддаються політична і правова системи держав, постійно трансформується економічна сфера, змінюються життєвий уклад, цінності і культура, потреби, побут і зайнятість людей. Природним чином зміни стосуються і сфери праці. Зникають незатребувані форми трудової діяльності, а на зміну їм приходять нові, як правило, передбачають більш високі кваліфікації та професійні знання. Перетворення торкаються змісту праці, його організації та умов. Навіть ставлення людей до праці зазнає змін. Непорушним залишається тільки значення праці для суспільства. Як і багато століть назад, сучасне суспільство органічно потребує праці, яка в цьому сенсі є природним і найбільш значущим суспільним явищем.

Справа не тільки в тому, що праця є основним джерелом задоволення суспільних та індивідуальних потреб. Важливим також є те, що все більше число людей на планеті втягується в сферу праці, зростає їх залежність від можливості здійснювати трудову діяльність. Для переважної більшості сучасного суспільства праця – це основа життєдіяльності та істотна частина життя. Більш того, праця сьогодні зумовлює функціональність і можливості суспільства, формує напрями розвитку громадських структур та інститутів. Від трудового потенціалу суспільства залежать перспективи розвитку економіки, науки, культури, освіти, охорони здоров'я. Нарешті, праця багато в чому визначає стабільність і цілісність суспільства, благополуччя і розвиток людей.

Глобальні зміни, що відбуваються в суспільстві, нові стандарти розвитку людської цивілізації, трансформація суспільного виробництва змушують більш глибоко і детально розглядати трудову сферу, але не ізольовано від інших суспільних систем, а в сукупності взаємовизначених процесів.

У науковому значенні процес праці – це доцільна діяльність людини, спрямована на перетворення природних ресурсів у готову продукцію, призначену для задоволення потреб людей. З організаційного боку, процес праці вимагає з'єднання і координації всіх виробничих факторів (власне працю, предмети праці і засоби праці) в єдину систему.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зв'язку з цим, проблема людини завжди займала важливе місце в економічній теорії,

починаючи від класичної школи політекономії, де питанням людини цікавилися і підходили до нього з наукової точки зору А. Сміт, Д. Рікардо, П. Буагільбер, В. Петті, Ж-Б. Сей, Г. Сковорода та інші, а також вчені сучасного формату як зарубіжні, так і вітчизняні. Серед них, Т. Шульц, Г. Беккер, Л. Туроу, Я. Мінсер, Д. Богиня, В. Близнюк, О. Грішнова, Я. Дудкевич, В. Куценко, Г. Євтушенко, А. Чухно та інші. В працях цих вчених прослідковується розвиток теорії людини, людського капіталу, дослідженню їх соціально-економічних аспектів, детально аналізується сутність та відмінність таких понять, як робоча сила, трудові ресурси, людський фактор, трудовий потенціал. Ці поняття мають загальний об'єкт – людину, як фактор виробництва. Проте, їх зміст відображає певну еволюцію в оцінці ролі і місця людини в економічній системі суспільства [1, с. 17].

Але як все в житті, людина змінюється, розвивається. Тому її роль і місце в економічній теорії – це не щось раз і назавжди дане. Цей феномен необхідно глибше осмислювати, особливо сьогодні, адже виникла і вже досить давно працює категорія «людський капітал». А це відображення нового становища людини в процесі виробництва і суспільного життя, коли відбувається переростання людини економічної (*homo economicus*) в людину творчу (*homo creator*). І тому, стає важливим розглянути особливості розвитку людини в світовій та вітчизняній економічній практиці та теорії і показати шляхи нарощування людського капіталу з двох позицій – як головного надбання національного багатства, а також як головної рушійної сили суспільно-економічного прогресу [2, с. 83].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Полягає у дослідженні еволюції людської праці як в історичному контексті, в поглядах і трактуваннях теоретиків даного питання, так і в практичних досягненнях людської праці в минулому і на сучасному етапі, який є проміжним досягненням в її подальшому розвитку та удосконаленні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Праця являє собою природне органічне явище будь-якої історичної епохи. Те, якими дійшли до нас продукти трудової діяльності ми можемо формувати уявлення про те, яким було суспільство на різних етапах свого розвитку, чим займалися люди, яким був їхній побут і дозвілля, які економічні принципи виявлялися затребуваними і які культурні цінності були поширені. Зародившись в глибинах істо-

рії людської цивілізації, праця розвивалася, а разом з нею, багато в чому визначався хід і напрямок розвитку даної цивілізації. Можна стверджувати, що праця – це дзеркало розвитку людства.

Еволюція праці так само тривала, як і еволюція людського суспільства. Виникнення праці не було раптовим і випадковим. Як явище, яке сьогодні прийнято називати працею, вона сформувалася в особливих соціальних умовах в результаті появи в суспільстві специфічної форми взаємодії і задоволення потреб – обміну. Саме цей період науковці називають докорінною зміною ролі та місця людини в розвитку цивілізації.

Класична економічна теорія предметом свого дослідження бачила зростання національного багатства, де людина та її праця займали одне з провідних місць. Дана теорія обґрунтувала модель економічної людини, працю якої оцінювала високо, називаючи її джерелом багатства. Представники класичної економічної теорії вказували на те, що саме здатність людини до праці дає можливість формувати і динамічно розвивати товар «робоча сила» в умовах капіталістичного ринкового господарства. Проте, ця економічна школа обмежувала аналіз людини її роллю в економіці.

Неокласична школа, починаючи від А. Маршалла, «цікавиться переважно тими мотивами, які впливають ... на поведінку людини в її економічному житті». Цим неокласики, так само як і класики, зосереджували увагу на економічній людині. А в подальших дослідженнях їхнє бачення ролі людини було спрощене через теорію факторів виробництва, де вони зрівняли людину з матеріальними факторами виробництва. Вони виходили з того, що насправді існує в житті, в господарській практиці та абсолютизували ситуацію, яка склалася. Зокрема, машинна техніка зробила людину простим додатком машин, частковим робітником. Так, машини в руках капіталу стали знаряддям, за допомогою якого формальне підкорення праці було перетворене на реальне підкорення праці капіталу. Звідси впливало, що робітник позбавлений можливості створювати товар і продавати його самостійно на ринку, як частковий робітник виявився прикутим до капіталу міцніше, ніж ланцюгом. Тобто, економічна, технологічна, речова залежність робітника від капіталу була настільки великою, що людина опинялася фактично на одному рівні з матеріальними факторами виробництва [3, с. 435].

В період розвитку економікс – найбільш поширеної і впливової форми неокласичного вчення, вся складність людини та її поведінки зводиться до «максимізації власного задоволення (корисності)». Тобто, даний період неокласичної економічної науки був неспроможний оцінити і показати розвиток людини в цивілізаційному прогресі, закономірності її зростання, перетворення на мету і критерій суспільно-економічного прогресу.

Докорінно ситуація змінилася з розвитком машинного виробництва, коли комплексна механізація, автоматизація виробництва та інформаційно-комунікаційні технології потребували добре освічених, висококваліфікованих працівників, які користуючись своїми ґрунтовними знаннями, практичним досвідом і вмінням виконувати складні, інтелектуальні операції, здійснюють функцію контролю за роботою складної техніки і технології та забезпечують їх безперебійне функціонування. Розвиток індустріальної сфери, заснованої на трансформації виробничих відносин і форм власності, на розвитку науково-технічного прогресу, зміні соціально-економічної структури суспільства, привело до зміни не лише змісту самої індустріальної праці, а й праці в суспільстві. Така ситуація ставить нові, набагато вищі вимоги до освіти людини.

На основі розвитку науки, технологій і техніки відбулися докорінні зміни в суспільній структурі праці, які характеризуються скороченням частки промислової, виробничої праці та розвитком невиробничої сфери, частка зайнятості людей в якій на сьогоднішній день становить за різними оцінками до 75% від загального числа працюючих.

На основі зміни співвідношення розумової та фізичної праці, а також якісного перетворення їх змісту відбулася зміна в структурі праці суспільства, основою якого було скорочення фонду необхідного робочого часу в рамках матеріального виробництва. Суспільство, створюючи продукт за меншу кількість робочого часу, тим самим економило свою продуктивну працю. Кожен раз, коли підвищувалася продуктивність праці у виробництві потрібного обсягу продукції, витрачалося менше часу, ніж раніше. Тим самим зі сфери матеріального виробництва вивільнялася певна кількість праці, яку потрібно було б витратити, якби розвиток продуктивних сил залишився на колишньому рівні.

Сьогодні, завдяки автоматизації виробництва, розвитку робототехніки, своєрідні безлюдні виробництва вже не виглядають

утопією. Адже, неухильне скорочення промислових робітників в 1990-х роках в США призвело до скорочення зайнятості в промисловості до 12%, а на 2020 р. наблизилося до позначки в 2%. Зекономлений таким чином робочий час, вивільняється зі сфери матеріального виробництва і перетворюється в «вільний час суспільства» [4, с. 35]. Вільний від виробництва, цей час витрачається відповідно до потреб суспільства, спрямовується в невиробничу сферу, сферу послуг, розвиваючи та вдосконалюючи її. Сфера послуг займає все більш стійкі позиції в світовому господарстві. На сьогоднішній день економічно розвинені держави спрямовують свої зусилля на збільшення обсягів виробництва послуг, зростання доходів від сервісної економіки, стимулювання зайнятості в невиробничій сфері і т. п. Зі сферою послуг, в сучасному світі, пов'язані практично всі види діяльності, причому не лише в невиробничій сфері (сфері послуг як такої), а й в промисловості, де підприємства орієнтовані не тільки на виробництво товарів, але і на їх гарантійне та сервісне обслуговування (автомобілебудування, офісна та побутова техніка і т. ін.). Таким чином, сфера послуг стає підсистемою народного господарства, яку можна розглядати в якості як самостійної галузі, так і структурного елементу в усіх традиційних галузях економіки.

Постіндустріальний стан суспільства передбачав підпорядкування не людину машині, а машини людині на основі подолання відчуження праці від засобів виробництва, тобто припинення виробництва заради прибутку. За таких умов, прогрес вищої стадії капіталізму розкривається не через превалювання сектора послуг, а в зміні пропорції між зайнятими власне працею і зайнятими забезпеченням функції доцільності праці: розробка продукту, матеріалу, технологій, засобів виробництва з новими, корисними властивостями, оптимізацією форм організації інтеграційних зв'язків на виробництві, автоматизація планування і проектування роботи технологічних ланцюжків, збуту і постачання, підприємств і корпорацій в цілому.

Важливим є не сектор послуг сам по собі, як стверджувалося в теоріях відомих футурологів Деніела Белла (1919–2011), Елвіна Тоффлера (1928–2016), а, скоріше, витрати робочого часу суспільства на забезпечення доцільності праці, які дійсно стають більше, ніж безпосередні витрати на здійснення продуктивної праці, тобто на одного працівника,

що виконує індустріально-трудова операція, доводиться один працівник, зайнятий забезпеченням функції доцільності праці, розробкою більш прогресивних, ефективних засобів виробництва [5, с. 62].

Деякі передбачення Е. Тоффлера благополучно втілилися в життя. Сьогоднішня повсякденна реальність така, що інформаційні технології дозволяють виконувати безліч функцій, які до цього представлялися тільки в матеріальному вигляді (електронна пошта, онлайн-магазини, кредитні карти). Змінюється не тільки виробництво товарів, але і сфера споживання: масове споживання передбачає можливість купувати дешево, націлену на конкретного покупця продукцію, що розподіляється по малих нішах. Межі між продавцем (виробником товару або послуги) і покупцем (споживачем) стираються – prosumer адже він може сам задовольнити всі свої потреби.

Людина стала більш автономним і здатний працювати в своєму «електронному котеджі», а не на робочому місці в задушливому офісі, змінилася організація цього робочого місця, але найманий характер праці нікуди не зник. Малі підприємства не займають істотної ніші в економіці, створення інновацій, конкурентоспроможності економіки. Більш того, якщо звернутися до угруповання корпорацій США за концентрацією капіталу і прибутку, стане ясно, що в період 1970–2005 рр. неухильно і систематично зміцнювалися домінуючі позиції найбільших, вертикально інтегрованих структур з капіталом понад 1 млрд дол. На сьогоднішній день частка сукупного капіталу цих корпорацій-монстрів становить понад 80%, суттєва частка яких – це експорт, накопичення, науково-дослідна робота та науково-дослідні і дослідно-конструкторські розробки, інновації. Таким чином, в розвинених країнах повністю панує економіка корпорацій, а не малих підприємств. Такі корпорації виділяють кошти на наукові розробки не тому, що наука десь далеко, за їх межами, а тому, що наука інтегрована в їх систему [6, с. 57].

Висновки і пропозиції. Таким чином, узагальнюючи все вище зазначене слід відзначити, що в основних положеннях постіндустріальне суспільство наближене до інформаційного. Відмінні ознаки останнього близькі за змістом до ознак постіндустріального суспільства:

– перехід від виробництва речей до виробництва послуг, зміна в розподілі занять (зростання інтелігенції, професіоналів і «тех-

нічного класу», глобальна зміна структури зайнятості);

– центральне місце займають не організація машин і людей для виробництва речей, а знання, яке має найважливіше значення для організації рішень і направлення змін, кодифікація знань в абстрактних системах символів, які можуть використовуватися для інтерпретації різноманітних сфер досвіду.

Отже, фундаментом нового суспільства стає інформаційна технологія, головна функція якої полягає в заміщенні або значному посиленні розумової праці людини. Інформаційно-технологічні нововведення перетворилися в нову виробничу силу і уможливили масове виробництво когнітивної та систематизованої інформації, а також змінили процес виробництва товарів.

За умов інформаційної економіки змінилося і суспільство, де все більш важливим стає питання знання і уміння використовувати комп'ютер, основи економіки і права, іноземні мови, етику і безпеку життєдіяльності, а це означає, що невпинно зростають вимоги до рівня освіти у всіх сферах суспільного життя і такою освітою виступає вже не середня, а

вища. У зв'язку з цим, сучасні виробничі та суспільні процеси потребують все більш ґрунтовно освідченої людини, інтелектуально розвинutoї, спроможної вільно орієнтуватися в складних умовах виробничого і суспільного життя, аналізувати їх і приймати обґрунтовані рішення. А це, в сою чергу, веде до зміщення центра уваги на найповніше задоволення потреб в освіті, науці, культурі, мистецтві тощо. Лише за таких умов можна забезпечити швидкий розвиток людського інтелекту та його зворотний вплив на розвиток економіки і суспільства. Як показує час, сучасне високотехнологічне виробництво потребує не часткового робітника і не залежну людину, а людину вільну, озброєну сучасним знаннями, вмінням їх застосовувати й ефективно використовувати. Така людина користується всіма благами цивілізації, їй забезпечене заможне і культурне життя. Для неї праця має творчий характер і стає внутрішньою потребою. Тому, докорінна зміна технології виробництва, соціально-економічних умов життя і праці людини зумовлює виникнення дійсно нової категорії «людський капітал» як внутрішньо властивої новій економіці і суспільству.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Прушківська Е. В., Переверзева А. В. Людський капітал : проблеми та перспективи. *Економічний вісник НГУ*. 2007. № 3. С. 17–24.
2. Чухно А. А., Юхименко П. І., Леоненко П. М. Сучасні економічні теорії : підручник. Київ : Знання, 2007. 878 с.
3. Базилевич В. Д. Історія економічних вчень : підручник. У 2 ч. Ч. 1. Київ : Знання, 2000. 582 с.
4. Дубиніна С. М. Стратегія управління витратами виробництва за рахунок оптимізації продуктивності праці промислового підприємств. *Науковий вісник Херсонського державного ун-ту*. Випуск 38. 2020. С. 32–36.
5. Сучасна зарубіжна соціальна філософія : хрестоматія. Київ : Либідь, 1996. 384 с.
6. Панчук Л. В. Транснаціональні корпорації: соціально-економічна сутність. *Формування ринкової економіки* : зб. наук. пр. : у 2 ч. Київ : КНЕУ, 2011. Вип. 26, ч. 2. С. 51–58.

REFERENCES:

1. Prushkivska E. V., Pereverzieva A. V. (2007) Liudskyi capital : problemy ta perspektyvy [Human capital : problems and prospects]. *Ekonomichnyi visnyk NHU – Economic Herald of NMU*, 3, 17–24. (in Ukrainian)
2. Chukhno A. A., Yukhymenko P. I., Leonenko P. M. (2007) Suchasni ekonomichni teorii [Modern economic theories]. Kyiv: Znannia. (in Ukrainian)
3. Bazylevych V. D. (2000) Istoriiia ekonomichnykh vchen [History of economic teachings]. Kyiv: Znannia. (in Ukrainian)
4. Dubynina S. M. (2020) Stratehiia upravlinnia vytratamy vyrobnytstva za rakhunok optymizatsii produktyvnosti pratsi promysloвого pidpriemstv [Production cost management strategy for optimizing labor productivity in industrial enterprises]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University*, 38, 32–36. (in Ukrainian)
5. Suchasna zarubizhna sotsialna filosofiiia (1996) [Modern foreign social philosophy]. Kyiv: Lybid. (in Ukrainian)
6. Panchuk L. V. (2011) Transnatsionalni korporatsii : sotsialno-ekonomichna sutnist [Transnational corporations: socio-economic essence. Formation of market economy]. *Formuvannia rynkovoї ekonomiky – Formation of market economy*. Issue 26, part 2, pp. 51–58. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)